

Дар'я Пафік
студентка 5 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету ім. І. Франка
Науковий керівник : д.і. н., професор Ярмошик І. І.

Бердичів у творчій спадщині Василя Семеновича Гроссмана

Кожне місто славиться своїми визначними місцями, видатними людьми. Прославився і Бердичів, про що свідчать назви вулиць, пам'ятники, меморіальні дошки. Багато імен земляків є особливою гордістю бердичівлян. Серед них ім'я визначного письменника та громадсько-політичного діяча Василя Семеновича Гроссмана.

В Радянському Союзі творчість автора з політичних міркувань замовчувалося аж до часів перебудови. У результаті про нього знало лише вузьке коло істориків та науковців. Нова суспільно-політична ситуація після 1991 р. сприяла тому, щоб видатному письменнику було повернуто заслужене місце в історії, літературі та філософській думці ХХ століття.

Життєвий шлях, доля та творчість В. С. Гроссмана завжди викликали інтерес та захоплення літературознавців, критиків та істориків. Деякі аспекти життєвого та творчого шляху Василя Семеновича висвітлено у працях І. Сендюкова, І. Дзюби та Д. Клінг. Ґрунтовний аналіз філософських ідей та історичних поглядів автора подано у статтях Л. Лазарева, В. Космача, Д. Шимановського та М. Єренбурга. Цікавими для предмету нашого дослідження є праці українських краєзнавців та істориків М. Костриці «В. Гроссман: життя і доля», В. Шинкарука «Гроссман Василь Семенович», А. Ярошенка «Бердичів у творчості В. Гроссмана», В. Ружицького «Життя і доля письменника. До 90-річчя з дня народження В. Гроссмана» тощо.

«Містечко сподобалося... Серед простої міської площі стояв великий православний собор; окрасою головної вулиці був костюл. Казарма знаходилася за «греблею», так називали місцеві жителі околицю міста, яка розташовувалася на лівому березі заболоченої річки... У місті був середньовічний кляштор босих кармелітів, який більше нагадував фортецю, ніж божий храм...», – саме таким запам'ятався Бердичів для В. Гроссмана [4]. Автор зазначав, що у містечку діяв театр, два кінематографи, був розташований шкіряний завод, поблизу площі стояла розкішна єврейська синагога.

На думку Василя Семеновича Гроссмана, значний вплив на повсякденну атмосферу міста мали Ятки – місцевий базар. Торгівля на Ятках кипіла, а багатонаціональне населення Бердичева жило бурхливим містечковим життям.

Так через багато років у романі «Степан Кольчугін» згадував місто свого дитинства Василь Семенович Гроссман. Роман здобув визнання як кращий твір на робітничу тематику, написаний у передвоєнні роки. Його

було висунуто на Сталінську премію. Проте Сталін особисто викреслив прізвище письменника із списку лауреатів.

Дослідник творчості Василя Гроссмана А. Г. Бочаров підкреслював, що письменник з теплою не раз згадував рідне місто і характерну для нього атмосферу добродушності і наївності [5, с. 411]. Тут Гроссман народився, тут минули 12 років життя письменника.

На сторінках нарису автор подає коротку історію міста: «Бердичев – синоним еврейской торговой буржуазии, город, где живут торговлей... Находясь на пересечении двух торговых путей, на так называемом «Черном Шляху», Бердичев начал развиваться как городское поселение. Литва, Польша, Киев, Черное море – были связаны дорогой, идущей через Бердичев. Католические монахи – «босые кармелиты» – построили крепость – монастырь, защищавшую город от татарских набегов. К концу XIX столетия в Бердичеве было около 60 тысяч человек населения. Оно состояло из украинских, польских и еврейских рабочих, католических монахов, крупных польских помещиков и торговцев. До войны Бердичев представлял собой крупный центр оптовой торговли мануфактурой и кожей...» [6].

Василь Семенович запевняє читача в тому, що євреї складають переважну більшість населення міста. Цей факт відомий кожному пересічному громадянину.

Письменник констатує, що Бердичів у довоєнні роки перетворився на великий торговий центр з розвинутою промисловістю. Це пояснюється розташуванням міста, яке знаходилося на перетині двох важливих залізничних ліній: Київ – Петербург і Київ – Рівне – Брест – Варшава. Після революції торгівля занепадала. З відділенням від Польщі, Бердичів поступово втратив переваги свого геополітичного положення. Тобто революція стала перепорою на шляху економічного піднесення міста.

У квітні 1934 року в «Літературній газеті» було надруковано перше, навіяне спогадами дитинства, оповідання В.С. Гроссмана «В городе Бердичеве». Дебют молодого письменника привернув увагу читачів. Схвально відізналися про оповідання М. Горький, М. Булгаков, І. Бабель, вбачаючи в його авторів оригінальний талант, справжнього митця.

«Домик стоял на Ятках, так назывался в городе базар. Весь день на Ятках кипел котел... Народ продавал, покупал, щупал, пробовал. Евреи возвращались из синагоги...от Шепетовки на Казатин шли обозы. Все знали это, что город четырнадцать раз переходил из рук в руки и его занимали петлюровцы, деникинцы, большевики, галичане, поляки... И каждый раз это было, как в предыдущий...» [1].

В оповіданні злилися воєдино дитячі враження про рідне місто, розповіді про події громадянської війни і життєвий досвід автора. Ці рядки дають нам змогу об'єктивно уявити життя містечка та його історію часів революції 1917 – 1921 рр.

У 1944 році, коли було визволено більшу частину території країни від фашистських загарбників, Василь Гроссман дізнався про трагічну смерть матері у бердичівському гетто. Збереглися бердичівські листи Катерини

Савелівни до сина. У грудні 1940 року вона писала сину: «Дорогой сыночек, вот тебе и 35 годков...А все живо в памяти от дня твоего рождения 1905 г. и до сих пор, как будто день прошел. Что нам повторяется – жизнь как на ладони, а как много пережито, не только прожито... Ночь прошла благополучно. Утром была тревога, но после был отбой. А дальше – никто ведь не знает... (Лист від 22 червня 1941 року) [1, с. 135-136].

7 липня 1941 року до Бердичева увійшли німецькі війська. Розпочалася підготовка до заздалегідь спланованої акції щодо масового знищення єврейського населення. Тільки незначній частині вдалося евакуюватися.

В.С. Гроссман приїхав до Бердичева взимку 1944 року. Переступив поріг порожньої материнської оселі, зустрівся з колишніми сусідами – свідками тих трагічних подій. По гарячих слідах письменник збирав документальні свідчення жахливої трагедії і написав нарис «Вбивство євреїв у Бердичеві».

«В Бердичеві до війни жило 30 тисяч євреїв при загальній кількості жителів більше 60 тисяч, тому не дивно, що місто вважалося найбільшим єврейським містом на Україні...Єврейське населення працювало на заводах: найбільшому в Радянському Союзі шкіряному заводі імені Ілліча, машинобудівному заводі «Прогрес», бердичівському цукровому заводі, в багатьох шкіряних, шевських, шапкових, металообробних, картонажних фабриках та майстернях» [4, с.98-108].

Німці ввійшли в місто в понеділок 7 липня о 7 годині вечора. З початку серпня 1941 р. Почалося масове виселення євреїв в гетто, влаштоване гітлерівцями як збірний пункт перед масовою екзекуцією. Для гетто був виділений бідний район Бердичева між міським базаром і річкою Гнилоп'ять. Там планово німці стратили двадцять тисяч бердичівлян.

Цей крик душі письменника є своєрідним звинувачувальним документом – виразом нацизму. Свій нарис Гроссман написав задовго до Нюрнберзького процесу. Проте, читач зміг ознайомитися з ним лише у кінці 80-х років.

Мешканці міста шанують пам'ять відомого земляка, про що свідчить увічнення пам'яті письменника в його рідному Бердичеві. Майбутній письменник народився в будинку по вулиці Шевченка [2]. Згодом у цей будинок було перенесено Бердичівський міськвиконком, тому мати Василя Гроссмана змушена була переїхала в новий дім по вулиці Училищній (у 1985 році цей будинок був зруйнований як непридатний для подальшого використання). 12 грудня 2005 року з нагоди 100-річчя з дня народження письменника на будинку, де народився Василь Семенович було встановлено меморіальну дошку.

Отже, Бердичів – невелике містечко на Житомирщині, батьківщина відомого радянського письменника Василя Семеновича Гроссмана. Свою «маленьку батьківщину» автор увінчав в оповіданні «В городе Бердичеве» (1934 р.), у нарисі «Вбивство євреїв у Бердичеві» (1944 р.), на сторінках роману «Степан Кольчугін» (1937 – 1940 рр.). Гроссман протягом усього свого життя пам'ятав дім, де пройшло його дитинство. В Бердичеві відбулося

духовне переродження письменника й становлення майстра. Своє коріння Василь Семенович не забув до кінця життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гроссман В. В городе Бердичеве / В. С. Гроссман. – Москва, 1958. – 544 с.
2. Космач В. Доля письменника / В. Космач // Радянський шлях (Бердичів). – 1988. – 22, 24, 26 червня. – С.4.
3. Костриця М. Життя і доля Василя Гроссмана / М. Костриця // День. – 2005. – 9 грудня. – С. 3
4. Костриця М. Ю. Постаті землі бердичівської / М. Ю. Костриця. – Історико-краєзнавчі нариси у 2-х томах. – Т. 2. – Житомир, 2005. – 248 с.
5. Поліський дивосвіт. Література рідного краю: Житомирщина: Посібник-хрестоматія в 2-х ч. Ч. 2: Критичний огляд / За ред. С. О. Пультера. – Житомир, 2000. – 543 с.
6. Ружицький В. Життя і доля письменника. До 90-річчя з дня народження В. Гроссмана / В. Ружицький // Земля Бердичівська. – 1995. – 13 грудня. – С. 3.